

Mirosława Świłała-Cheda
Uniwersytet Łódzki

Nazwy pomieszczeń w dworach szlacheckich

„Jam jest dwór polski, co walczy mężnie i strzeże wiernie” – ta piękna sentencja zdobiła niegdyś niejedną portyk polskiego dworu. Nazwa *dwór* – po staropolsku *dworzec* bądź *dworzyszcze* (z lokatywnym formatem *-iszcze*) – pojawia się w polszczyźnie późnego średniowiecza. Pochodzi z języka prasłowiańskiego (**dvorъ* ≤ pie. *dhŭer-*, *dhŭōr* ‘drzwi’, zob. Pokorny 1959: 278). Była to prawdopodobnie przestrzeń zamknięta drzwiami, w której obrębie znajdował się szalas (Lindert 1978: 82). Jej zakres znaczeniowy na przestrzeni wieków ulegał zmianie. Dworem do XVI wieku nazywano nie tylko główny budynek mieszkalny zamieszkiwany przez szlachcica, magnata, ale także obiekty gospodarcze, ogród i park. Dopiero później zaczęto tak określać samą rezydencję. W XIX wieku, kiedy rozwarstwienie społeczne stanu szlacheckiego pogłębiło się, *dworami* nazywano tylko bardziej okazałe rezydencje, zaś mniejsze i mniej zdobne nazywano *dworkami*. Poza tym *dwór* to także przestrzeń otaczająca dom, niekoniecznie szlachecki (Boryś 2005: 135).

Przeobrażenia architektoniczne i funkcjonalne dworów stanowią ciekawy materiał dla językoznawcy, ponieważ przynoszą bogate słownictwo. W opracowaniu chciałabym skupić się na nazwach pomieszczeń pełniących różne funkcje w dworze¹. W nazwach o przejrzystej budowie słotwórczej określam relację między derywatem a podstawą i wyodrębniam formant, w innych – wyjaśniam etymologię (wykorzystując w tym celu słowniki etymologiczne)², a w nazwach obcych pochodzenie³.

Źródłem ekscerpowanych materiałów (nazw pomieszczeń, rzadziej wyodrębnionych przestrzeni) są plany i fragmenty opisów architektonicznych z poradników budowlanych (XVI–XIX wieku), znajdujące się w książce *Dwór polski. Architektura – Tradycja – Historia* (Górska 2000), reprinty poradników z XIX wieku: Karoliny Nakwaskiej (1857) i Łukasza Gołębiowskiego (1830). W zgromadzonym słownictwie widać zmieniające się potrzeby człowieka.

¹ Mam tu na myśli termin *dwór* w węższym znaczeniu, czyli jako budynek zamieszkiwany przez szlachcica.

² W ustalaniu etymologii wyrazów korzystam najczęściej ze *Słownika etymologicznego języka polskiego* W. Borysia (2005), dlatego w dalszej części artykułu, podając etymologię wyrazu, stosuję odсылacz bibliograficzny tylko wtedy, gdy korzystam z innego źródła.

³ W ustalaniu pochodzenia wyrazów korzystam ze *Słownika wyrazów obcych* (Tokarski 1980), dlatego nie przytaczam za każdym razem źródła.

Nazwami pomieszczeń w dworze (nie tylko w domu głównym, ale i w budynkach folwarcznych) zajmowała się też Elżbieta Sękowska, która materiał językowy ekscerpowała z inwentarzy dóbr ziemskich z XVII wieku (Sękowska 1996). Autorka artykułu skupiła się na przedstawieniu specjalizacji znaczeniowej zaprezentowanych nazw staropolskich, takich jak: *dwór*, *sień*, *komnata*, *izba*, *komora*, *alkierz*, *stodoła*, *oźnica* itp.

Początkowo dwory miały charakter obronny, nazywano je wtedy *dworami obronnymi*, *wieżami*, *kamienicami* czy *fortalicjami* lub po prostu *domem*. Słowo *dom* używane jest we wszystkich chyba językach słowiańskich i najczęściej oznacza zabudowania mieszkalne, wywodzi się z prasłowa **domъ* i zawiera praindoeuropejski pień *dem* 'budować', a pierwotnie 'razem spajać' (Pokorny 1959: 198). *Wieża* i *kamienica* to także określenia ogólnosłowiańskie. W prasłowiańszczyźnie *věža* to 'namiot, ruchomy dom', skojarzenie spiczastego kształtu przeniesiono potem na budynek, stąd w języku polskim *wieża* to 'spiczasta budowla' a pierwotnie 'namiot' (Brückner 1972: 619). *Kamienica* z punktu widzenia strukturalnego 'dom z kamienia', gdzie podstawa słowotwórcza ma prasłowiańskie korzenie (psł. **kamъ*, **kamene* 'kamień'). Łacińskiego pochodzenia jest natomiast *fortalicja*, definiowana jako 'mała, przeważnie drewniana warownia, forteczka, zwykle znajdująca się na kresach państwa dla obrony granic'. W terminologii z okresu XVII–XIX wieku pojawiają się określenia *pałac* (wł. *palazzo*, łac. *palatium*) dla bardziej reprezentatywnej budowli magnata, a nawet króla, oraz *zamek* ('obronna siedziba pana feudalnego, w staropolszczyźnie miejsce obronne'; psł. **zamъkъ* 'to, co zamyka, zaciska', kalka z niem. *Schloß* 'urządzenie do zamykania drzwi' i 'zamek, pałac'), który miał bardziej obronny charakter. Nieco później upowszechnia się także nazwa łacińskiego pochodzenia *kasztel* (łac. *castellum* 'twierdza'). Dwory obronne miały zabudowę nieregularną, tworzył je kompleks budynków o funkcjach mieszkalnych i gospodarczych, główny budynek kompleksu nazywano *domem wielkim*. W XVI wieku następcą *dworu obronnego* stał się *dwór pański*, który nie miał już charakteru obronnego. Był parterowym, zwykle drewnianym budynkiem, o kształcie wydłużonym, ale bez zachowania typowych proporcji 1 : 2 i niekoniecznie był to wyłącznie centralny dom mieszkalny. Dość szybko został wyparty przez tzw. *dwór ziemiański*, którego główną cechą oprócz planu prostokąta (2 : 1) była wyraźnie zaznaczona osiowość (poprzez *ganek*) i symetria bryły (Górska 2000: 13–15). *Ganek* jest zapożyczeniem z średniowysokoniemieckiego *ganc*, dziś niem. *Gang* 'ganek, przedsionek, korytarz, przejście'. Zdobiły go kolumny nawiązujące do starożytniej architektury.

W dworach tych centralne miejsce zajmuje *wielka sień* pełniąca funkcję *sali stołowej* lub *sali sejmikowej*. *Alkierze* przeznaczone były na *komnaty gościnne* (śrdw.-łac. *caminata* 'pokój z kominem'). Słowo *alkierz* pochodzi od starofrancuskiego *arquièrre* 'miejsce dla łuczników', w języku polskim przestarzałe 'boczny, mały pokój służący zwykle za sypialnię' lub 'wysunięta część budynku, kryta zwykle osobnym dachem'. E. Sękowska (1996: 17), korzystając z opracowania

M. Rydla (1984), wspomina o zmieniającej się funkcji alkierzy (najpierw funkcja obronna, potem pomieszczenie to służyło jako sypialnia lub gabinet). Przytacza też definicje ze *Słownika gwar polskich* (1982), w których *alkierz* określany jest m.in. jako *gorsza izba* lub *izba bez okien*.

Podstawowe zasady architektury dworu pojawiły się w pierwszym polskim traktacie architektonicznym z 1659 roku, prawdopodobnie autorstwa Łukasza Opalińskiego, pt. *Krótką nauka budownicza dworów, pałaców, zamków podług nieba i obyczaju polskiego*. Należy jednak wspomnieć, że dwór, zwany później *dworem polskim*, nie był wyłącznością polskiej architektury, tego typu budowle powstawały także na obszarze Szwecji, Pomorza czy Prus (Górska 2000: 12–16).

W XVII wieku dwór był budowlą parterową, o trzytraktowym układzie, ściśle osiową i symetryczną. Osiowość wyznaczał skromny *ganek*, zaś w narożach niekiedy dostawiano *alkierze*, stąd nazwa *dwór alkierzowy*. Na osi dworu znajdowała się *sień*, pełniąca często funkcję *izby stołowej*. Po jej bokach znajdowały się pokoje *pana domu* i *pani domu*. W staropolszczyźnie *izba* mogła oznaczać nie tylko jedno pomieszczenie mieszkalne, lecz też chatę, a w prasłowiańskim **jestba* oznaczała 'łaźnię'. Wyraz *sień* w języku polskim oznacza pomieszczenie pierwsze od wejścia, prowadzące do wnętrza domu (**psl. sěňb* 'część budynku, zapewne pomieszczenie przy wejściu, przy ścianie'). Tego typu domy odpowiadały reprezentacyjnemu i otwartemu życiu, jakie szlachta prowadziła w dawnych czasach. W niektórych siedzibach szlacheckich tego okresu przestrzalała sień na osi budynku nie zawsze pełniła funkcję jadalni. W późniejszym okresie, co potwierdza Piotr Świątkowski w podręczniku architektury (1782), ze starych zasad architektonicznych zostaje orientacja budynku wschód – północ. Natomiast często spotyka się odstępstwa od symetrii i osiowości. Coraz częściej preferuje się też dwory piętrowe.

Wyobrażenie, jak wyglądało rozplanowanie pomieszczeń w XVIII wieku, dają projekty Pawła Podczaszyńskiego z 1851 (Górska 2000: 34). Według jednego z planów do części reprezentacyjnej dworu o rozkładzie dwutraktowym wchodzi się przez *ganek główny*, *sień* zwykle do *sali* (fr. *salle* 'sala') po jednej stronie i *pokoju jadalnego* po drugiej. Z *jadalnią* (od *jadać* lub *jadalny*; *psl. *ĕdati* 'jadać, wielokrotnie jeść') graniczy *kredens* (z fr. *crédence*, wł. *credenza*), czyli pomieszczenie, do którego przynoszono jedzenie z *kuchmi* (z st.-g.-niem. *kuchina*, z łac. *coquina* 'piec kuchenny', 'izba z piecem kuchennym') i przygotowywano je do podania na stół. Z *kredensu* prowadzą drzwi do *bocznej sionki*, czyli małej sieni, która umożliwiała służbie dyskretne przynoszenie posiłków. Z wejścia tego mogli korzystać także goście, ponieważ przy tej samej *sionce* znajdował się *pokój gościnny* (*psl. *pokojs* 'pokój' i *psl. *gosts* 'gość'). Z *jadalni* można było bezpośrednio przejść do *pokoju całodziennego*, nazywanego też ze względu na wielkość *salonikiem*. Przyjmowano tam gości, ale zasadniczo było to miejsce spędzania czasu przez rodzinę. Ł. Gołębiowski wprowadzał podział na *pokój dzienny* i *pokój wieczorny*. Wyraz *pokój* pochodzi z *psl. *pokojs* 'stan spoczynku, odpoczynku, spokój, pokój' (do XV w. 'część mieszkania, izba mieszkalna', w XVI w. 'prywatna część wnętrza domu – mogąca się składać

z kilku pomieszczeń'). Z *salonikiem* graniczy *pokój dziecinny*, za którym jest *pokój sypialny państwa*. Dla wygody obok jest *garderoba* (fr. *garde-robe*, daw. pokój, gdzie przechowywano odzież, garderobę), z której można *boczną sionką* wyjść na zewnątrz. Z *bocznej sionki* można było też wejść do *gabinetu* (fr. *cabinet* 'gabinet'), inaczej *kancelarii* (śrdw.-łac. *cancellaria* 'kancelaria'). Takie wejście umożliwiało panu domu kontakt z oficjalistami w sprawach gospodarczych. W *bocznych sionkach* czasami wydzielano jeszcze małe pomieszczenia, które mogły pełnić funkcję *łazienki* (wyraz jest zdrobnieniem od *łaźnia*; por. psł. **łazbŭa* 'pomieszczenie z urządzeniami do kąpeli parowe') czy *waterklozetu* (ang. *water-closet* 'ustęp z urządzeniem do spłukiwania muszli'), inaczej *wygódki*. Zaletą architektury wewnętrznej tego okresu była przechodniość pomieszczeń, co umożliwiało w zasadzie przemieszczanie się dookoła wewnątrz budynku.

W innym projekcie P. Podczaszyńskiego, który przewidywał zagospodarowane *poddasze* (od wyrażenia przyimkowego *pod dachem* z *-e*; podstawa słowotwórcza pochodzi od śrwniem. *dach*), zamiast *pokoju gościnnego* przy części kredensowej znajdowała się *spizarnia* (formant *-arnia*; por. śrwniem. *spŭse* 'jadło'). Przy *bawialni* (od *bawić* z formantem *-alnia* lub od *bawialny*; psł. **baviti* 'zajmować się czymś, rozweselać; zatrzymywać się, być'), która była pomieszczeniem reprezentacyjnym, zwykle umieszczano *składzik* (por. psł. **klasti* 'kłaść') i *pokój służby*.

Pod koniec XVIII wieku, np. w projekcie Stanisława Grzywińskiego z 1880 (Górska 2000: 35) roku, nie odnajdujemy już dwutraktowego porządku planu domu, tylko nowożytny głębokotraktowy, centralizujący. W projektach tego okresu umieszcza się natomiast *łazienkę* i *waterklozet* oraz ogranicza się lub całkowicie eliminuje *pokoje służby* z budynku głównego. Wiąże się to z coraz większą potrzebą prywatności bądź z finansami właścicieli dworu. W planach dworu w Srebrnej przewidziano prywatną przestrzeń nie tylko dla pana domu – *pokój dla pana domu*, ale także dla pani domu, czyli *pokój pani domu*. W obu przypadkach do *pokoju* można było wejść z *bocznej sionki*. Czasami, jeśli państwo mieli wspólną sypialnię, do dyspozycji pani domu był *buduar* (zob. fr. *boudoir* 'wytwornie urządzone pokój damski'). W poradniku Ł. Gołębiowskiego mowa nie o *pokoju*, lecz o *pokojach* właściciela i właścicielki, na które składały się: *pokój do przyjęcia, do pracy, sypialny, do ubierania się, biblioteczka podręczna, pokój do kąpeli i dla służ* (Gołębiowski 1830: 22). Dodatkową atrakcją obok *werandy* (z fr. *vérande*, port. *varanda* 'weranda'), czyli 'przybudówki nakrytej daszkiem i czasem przeszklonej, jest *oranżeria* (fr. *oranžerie* 'oranżeria') – ogrzewany budynek o oszklonym dachu i ścianach, w którym przechowywano lub hodowano egzotyczne rośliny. Ł. Gołębiowski nazywa ją *pomarańczarnią* (z *-arnia*; wł. *pomo* = jabłko + *arancia* = pomarańcza, z arabskiego *naradž*).

Przykładem nowożytnego, nieklasycznego domu wiejskiego są też projekty Karola Chojnackiego i Bronisława Brodzic-Żochowskiego z 1874 (Górska 2000: 38). Dom jest dwukondygnacyjny z zagospodarowanym *podziemiem* (od wyrażenia przyimkowego *pod ziemią* z *-e*; psł. **zem'a* 'ziemia'). Z zagospodarowania podziemia można domniemywać, że dworowi nie towarzyszy *dworska oficyna* (w inwentarzu

majątku Zawołoszyce 1732 nazywana jest *rumem gościnnym*, zob. Górską 2000: 76; por. ang. *room* 'pokój', przejmująca część funkcji gospodarczych *domu głównego*). W słowniku *oficyna* (łac. *officina* 'oficyna') to 'skrzydło pałacu lub budynek wolno stojący w pobliżu pałacu czy dworu, zawierający kuchnię, piekarnię, mieszkania oficjalistów, czasem pokoje gościnne'. W *podziemiu* usytuowano kuchnię i pralnię (od *prać* z formantem *-alnia*; por. psł. **pъrati* 'bić, tłuc, uderzać, razić'), a przy nich *pomieszczenie na drzewo*. Po tej samej stronie, przy *windzie* (niem. *Winde*) służącej do transportu żywności i rzeczy – *kredens* i *pomieszczenia na owoce, wina oraz skład*. Sporo miejsca zajmuje *piwonica* do przechowywania żywności i napojów (od *piwny* z formantem *-ica* lub od *piwo* z *-nica*; psł. **pivo*, **pivъnъ*) oraz *izba dla gospodyni* i *izba dla służby żeńskiej*. Tego typu rozplanowanie *podziemia* ułatwiało koordynację pracy gospodyni, mającej pieczę nad żeńską służbą. Parter, w przeciwieństwie do klasycznego rozplanowania dworu, różni położenie *bawialni*, która umieszczana jest od strony ogrodu i ma wyjście na *taras* (fr. *terrasse* 'taras'). *Taras* jest odkrytą i płaską częścią budynku, otoczoną balustradą. *Bawialnia* łączy w tym projekcie funkcję, którą niegdyś pełnił *pokój codzienny* i *salon* (fr.). *Salon* był pomieszczeniem bardziej reprezentacyjnym, zwykle znajdowały się w nim ozdobne stoliki, krzesła i kanapy. *Bawialnia*, zajmując miejsce centralne w domu, jest jednocześnie pomieszczeniem przechodnim – umożliwiającym przejście do *jadalni*, przy której koniecznie lokowano *spizarnię*. Zmieniła się też zdecydowanie funkcja *sieni*: z niegdyś wielkiej, przestrzałowej, pełniącej funkcję *izby stołowej* lub przechodniego traktu domu, w odpowiednik dzisiejszego wiatrołapu. Funkcję komunikacyjną przejmuje *przedpokój*. Część sypialna skoncentrowana jest w jednym skrzydle domu. *Pokój sypialny* z sąsiadującą *gotownią* (od *gotować się* z formantem *-alnia*; por. *psł. *gotovati* 'czynić gotowym' (...), od XIV w. *gotować się* 'przygotowywać się'), w której kobieta się ubierała. Stąd też druga nazwa *ubieralnia* (raczej od *ubierać się* z formantem *-alnia*, niż od *ubieralny*; *ubiorę* od XV w. 'odziać, przystroić'; psł. **bъrati* 'odziać, przystroić' rozwinęło się z wcześniejszego 'oporzędzić'). Obok *sypialni* pokój dla dziecka – *dziecinny* (por. psł. **děť* 'dziecko'). Z obu *sypialni* można było przejść do *szalni* (z formantem *-nia*; fr. *chalet* 'osobny budynek mieszczący ustęp'), nazywanej też *waterklozetem*, będącej odpowiednikiem dzisiejszego WC. Można było z niej skorzystać, wchodząc bezpośrednio z zewnątrz. Zabudowanie *poddasza* wzbogacało dwór o dodatkowe *pokoje*, zwykle zamieszkiwane przez dorastające dzieci, ich bony lub guwernantki, rezydentów lub gości. Pomieszczenia słabo doświetlone pełniły funkcję *schowania* (od *schować* z formantem *-anie*; od XIV w. 'kłaść, umieszczać w miejscu zakrytym, zamkniętym, bezpiecznym'; psł. **chovati* 'przechowywać'), *składu*, miejsc do suszenia bielizny. W planie określone jako *góra* (psł. **gora* 'wzniesienie') czy *góra do bielizny*. Dla rozrywki grano w *bilard* (fr. *billard*) i tak też nazywano pomieszczenie (ewentualnie *pokój bilardowy*), które przyciągało młodych ludzi. Do każdego z pomieszczeń wchodziło się bezpośrednio z *korytarza* (śrdw.-łac. *curritorium*). Pomieszczenia *podziemia* i *poddasza* różniły się rozwiązaniami komunikacyjnymi w stosunku do *parteru*, ponieważ nie miały charakteru przechodniego.

Niektóre domy wiejskie z przełomu XIX/XX wieku trudno w zasadzie nazwać dworami, były to raczej *wille* (łac. *villa* 'folwark, dom wiejski'), a nawet *pałaco-wille*. Od tradycyjnego dworu różnił je nie tylko układ, ale i sposób zdobienia: ryzality, bonie, wieżyczki itp.

Źródłem materiału leksykalnego w tym opracowaniu są też poradniki K. Nakwaskiej i Ł. Gołębiowskiego. W swoim poradniku dla szlachcianek K. Nakwaska doradza, jak urządzić dworskie pomieszczenia. Jako kobieta niezwykle praktyczna skupia się bardziej na funkcjonalności pomieszczeń, mniej na ich estetyce. W sposób niezwykle uporządkowany opisuje funkcje poszczególnych pomieszczeń we dworze.

Ozdobą siedziby był fronton domu, o trójkątnym lub półokrągłym zwieńczeniu fasady, najczęściej tworzący daszek nad *gankiem*. Z *ganku* wchodziło się do niewielkiej *sieni*, a następnie do *przedpokoju*. Pozostałe pomieszczenia domu pełniły funkcje gospodarcze, prywatne i reprezentacyjne. Na część reprezentacyjną – zajmującą znaczną część parteru – składała się *bowialnia*, *jadalnia*, w niektórych większych dworach *czytelnia* (od *czytać* z formantem *-elnia* lub pod wpływem czeskim *čítelnost*, *čitelný*, wtedy formant *-nia*; por. psł. *čítati*) lub *biblioteka* (gr. *bibliothēkē*) i *pokój bilardowy* na piętrze. Czasami urządzano także na parterze *kaplicę* (śrlac. *cappella* 'kaplica'). Dla gości *pokoje gościnne/gościnny* (por. psł. *gostь* 'gość'), które Ł. Gołębiowski nazywa *pokojami kompanii* (fr. *compagnie* 'towarzystwo'). W związku z tym, że w dworach mieszkało zwykle dużo ludzi, których trzeba było codziennie nakarmić, odpowiednio rozbudowana musiała być część gospodarcza dworu. Wśród pomieszczeń wymienia autorka poradnika *kuchnię* i *kredens*. Obok *kredensu* zwykle była *chowalnia* (od *chowac* z formantem *-alnia*; por. psł. **chovati* 'przechowywać'), gdzie przechowywano kredensowe sprzęty potrzebne do podawania posiłków oraz większe zapasy żywności. Czasami nazywano ją *apteczką* (gr. *apothēkē* 'skład'). Jeśli nie było takiego pomieszczenia, jego funkcję przejmowała szafa w kredensie, nazywana wtedy również *apteczką*. Do przechowywania żywności służyła również *spiżarnia* (formant *-arnia*; por. śrwniem. *spise* 'jadło, pożywienie, wikt, prowiant; gospodarstwo domowe'). Tuż przy kuchni K. Nakwaska proponuje zaplanować *pokój kucharki*. Pomieszczenia prywatne, głównie służące do spania, umieszcza na górze: *sypialnia* (od *sypiać* z formantem *-alnia* lub od *sypialny*; por. psł. **sъpati* 'spać'), u Ł. Gołębiowskiego *alkowa* z *pawilonem* (hiszp. *alcoba* 'pokoik bez okien, rodzaj niszy przylegającej do większego pokoju'), *pokoje dziecinne*, *pokoje dla panien*, *pokoje dla starszych synów*, *pokój męża* (czasami dwukondygnacyjny, z osobnym wejściem, z częścią prywatną na górze i oficjalną na parterze), *pokoje służby*. Oprócz tego wielofunkcyjna *garderoba* służąca do przechowywania garderoby, szycia, prasowania, jednocześnie sypialnia garderobianej. *Gabineciku* tutaj nie należy mylić z *małym gabinetem*, ponieważ pełnił on zupełnie inną funkcję – higieniczną. Nazywano go też *komorą ze sprzętami do higieny* (*komora* od XIV w. 'pomieszczenie, gdzie przechowuje się żywność, mniej używaną odzież itp.', 'niewielka izba mieszkalna', por. z łac. *camara/camera* 'sklepienie', z śrlac. 'izba, pokój, mieszkanie') lub *wychodkiem domowym* (od *wychodzić* z formantem *-ek*; por. psł. **choditi* 'iść, chodzić').

Jeśli dwór był zbyt mały, autorzy poradników proponują większość pomieszczeń gospodarczych przenieść do *oficyny*. Był to osobny dom przy głównym budynku, który zwykle mieścił *kuchnię* i *pokój kucharki*, a oprócz tego *pralnię*, *łazienkę*, *warsztat stolarski*, *spizarnię*, *pomieszczenia dla służby*. Na strychu (śrwniem. *esterîch/esterich/estrich* 'posadzka kamienna, bruk uliczny'), inaczej *poddaszu* oficyny, suszono bieliznę.

W zaprezentowanym materiale leksykalnym widzimy, że wraz z rosnącą potrzebą prywatności coraz wyraźniej oddziela się część reprezentacyjną od użytkowej. Pomieszczenia o charakterze użytkowym można podzielić na prywatne państwa oraz gospodarcze i sypialne dla służby (część służby mieszkała w *oficynie dworskiej*). Z pomieszczeń gospodarczych nadal dość często umieszcza się w *oficynie kuchnię*. Zróżnicowanie przyporządkowania pomieszczeń zajmowanych przez gospodarzy domu może także być wyrazem większej potrzeby prywatności. Oddzielne *pokoje dla pani domu* i *pana domu*, *pokoje panien* i *młodzieży* oraz *pokoje dziecinne*. Warto zauważyć, że w dworach zwykle były minimum dwa wejścia, co ułatwiało przemieszczanie się, chroniło życie rodzinne przed kontaktem z rzeszą interesantów (rządców, karbowych czy kupców). Przybywa pomieszczeń służących wypoczynkowi, takich jak: *czytelnia*, *bilard/pokój bilardowy*, lub higienie: *waterklozet*, *szalnia* czy *gabinecik*. Pomysły tworzenia takich pomieszczeń przychodzą z zagranicy, co znajduje odzwierciedlenia w nazwach. *Bilard*, *gabinet* pochodzą z języka francuskiego, podobnie spolszczona już wersja słowa *szalnia*; jedynie *waterklozet* ma pochodzenie angielskie. Porównując słownictwo z różnych okresów, widzimy, że nazwy poszczególnych pomieszczeń zmieniały się, np. *pokoje* nazywano kiedyś *komnatami*, *salami*, a jeszcze dawniej *izbami*; dawniejsza *gotownia* zostaje zmieniona na *garderobę*; dla *bawialni* upowszechnia się nazwa pochodzenia francuskiego *salon*. Zmieniały się też funkcje pomieszczeń, np. *alkierza* czy *sieni* (zob. Sękowska 1996: 16, 19). Duża liczba nazw pochodzenia francuskiego świadczy o dość silnym wpływie tego języka (zwanego językiem salonów) i kultury.

Pod względem strukturalnym wyraźnie widzimy duży udział nazw w postaci zestawień. Zestawienia mają najczęściej postać *reczownik + przymiotnik*, gdzie przymiotnik pełni funkcję przydawki. Przydawka przymiotna zwykle dookreśla przeznaczenie pomieszczenia, np. *pokój jadalny*; położenie, np. *boczna sionka*, *wychodek domowy a wychodek zewnętrzny*. W zestawieniach typu *reczownik + rzeczownik* – *reczownik* pełniący funkcję przydawki wskazuje na przynależność pomieszczenia do kogoś, np. *pokój pani*, *pokój kucharki*, *pokój męża*. Inne nazwy mają postać *reczownik + wyrażenie przyimkowe*, np. *izba dla gospodyni*, *góra do bielizny*, *schowanie na owoce i warzywa*.

W zgromadzonym materiale niewiele jest derywatów z formantami specjalizującymi się w tworzeniu nazw miejsc (*-nia*, *-alnia* czy *-arnia*), np. *gotownia*, *sypialnia* itp. W większości są to nazwy o genezie prasłowiańskiej. W nazwach pochodzenia obcego (najczęściej francuskiego, łacińskiego, rzadziej włoskiego, niemieckiego czy angielskiego) znaczenie miejsca wyrażone jest raczej leksykalnie, rzadko mamy do czynienia z leksemami adaptowanymi słowotwórczo, np. *szal-nia* z fr. *chalet*.

Literatura

- Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Brückner A., 1985, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Gołębiowski Ł., 1983 (reprint z 1830 r.), *Domy i dwory*, Warszawa.
- Górska A. (red.), 2000, *Dwór polski. Architektura – Tradycja – Historia*, Kraków.
- Grzebieniowski T. (tłum.), 1998, *Langenscheidt's pocket english dictionary*, Warsaw.
- Klemensiewicz Z. i in., 1981, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.
- Lindert B., 1978, *Nazwy zabudowań mieszkalnych w językach słowiańskich pochodzące z epoki prastowiańskiej*, w: *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 5, s. 177-184.
- Nakwaska z Potockich K., 1983 (reprint z 1857 r.), *Dom wiejski. Dzieło poświęcone gospodarstwu polskiemu, przydatne i osobom w mieście mieszkającym*, t. 1, wyd. 2, Lipsk.
- Pokorny J., 1959, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern u. München.
- Sękowska E., 1996, *Słownictwo związane z dworem i budynkami gospodarczymi na podstawie inwentarzy dóbr ziemskich (XVII w.)*, „Język Polski”, z. 9, s. 13-19.
- Świtkowski T., 1978 (reprint z 1782), *Budowanie wiejskie dziedzicom dóbr i possessorom, toż wszystkim iakążkolwiek zwierchność po wsiach i miasteczkach maiącym do uwagi i praktyki podane*, Warszawa.
- Tokarski J., 1980, *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa.

Summary

Mirosława Świtała-Cheda

The names of interiors in noblemen's mansion houses

Architectural and functional transformations of noblemen's mansion houses present an extremely appealing subject for a linguist as they convey very rich vocabulary. The article describes how the residents of mansion houses "organized" their living space. I would like to focus particularly on the lexis which served as a means to outline this space. I examine its structure and etymology. The excerpted sources of the material (the names of the interiors, edifices and less frequently isolated spaces) are rural self-help books from the 19th century, mansion's inventories and architectural maps from the 16th – 19th centuries. The accumulated vocabulary depicts changing needs of a human being.

Keywords: lexis, semantics, etymology, polish mansion (leksyka, semantyka, etymologia, dwór polski).